

socioekonomska kretanja u poljoprivredi i na selu u toplici

nikola cvetković

viša poljoprivredno-
tehnološka škola,
prokuplje, jugoslavija
primljeno listopada 1987.

—→ U cilju proučavanja problematike razvoja poljoprivrede i sela proveli smo anketu po sopstvenom izboru o sociološko-ekonomskim kretanjima u poljoprivredi i na selu u opštini Prokuplje. Anketom je obuhvaćeno 19 sela od ukupno 100 (tj. 19%) sa 1.157 domaćinstava (ili 16,1% od ukupnog broja domaćinstava u opštini). To su sledeća sela: Mršelj (49 domaćinstava), Zlata (86), Kondželj (65), Donja Toponica (41), Bulačevac (50), Krnjičevac (22), Tulare (160), Gornja Konjuša (51), Donje Korince (46), Klisurica (66), Bresničić (75), Belogoš (40), Petrovac (96), Reljinac (160), Bregovina (31), Bogujevac (11), Pasjača (31), Tovrljane (50) i Trnov Laz (27).

Ova istraživanja proveli smo u toku aprila–maja 1987. za potrebe Opštinske konferencije SSRN Prokuplje.

1. osnovni podaci o opštini prokuplje

Na teritoriji opštine Prokuplje prema popisu stanovništva iz 1981. živi 56.256 stanovnika. Popisom iz 1971. u ovoj opštini živelo je 57.315 stanovnika. U proteklih deset godina broj stanovnika smanjio se za 1,9%, odnosno u međuvremenu je došlo do migracije jednog dela stanovništva u druge krajeve zemlje.

Poljoprivredno stanovništvo u odnosu na ukupno čini 31%, odnosno 17.684. Ukupno je u opštini 18.600 domaćinstava gde preovlađuju mešovita domaćinstva. Kao i u drugim krajevima i ovde raste broj mešovitih na račun tzv. čistih poljoprivrednih domaćinstava.

U opštini Prokuplje obradivo zemljište u posedu društvenih organizacija izrazito je malo – svega 1,3% (1), dok je u SFR Jugoslaviji u društvenoj svojini 15,5% obradivog zemljišta (2).

Iako sastav i konfiguracija zemljišta najviše odgovara voćarstvu i vinogradarstvu, pa i stočarstvu, poslednjih se godina ovim poljoprivrednim

granama bavi sve manji broj stanovništva. Od ukupnih obradivih površina, pod žitaricama se nalazi 15.539 hektara ili 71%, tj. preovlađuje ratarska proizvodnja.

Ovakva (nelogična) orijentacija ima svoje opravdanje, na koje ćemo ukazati u nastavku. Ovaj rad je, pored ostalog, bio inspirisan i time da pokuša pronaći odgovor i na ovo pitanje.

2. rezultati ankete o zemljoradničkim domaćinstvima u opštini prokuplje

Cilj je ankete bio da utvrdi kakvo je najnovije stanje u poljoprivredi opštine Prokuplje, polazeći od osnovne marksističke postavke da su tri osnovna faktora proizvodnje: sredstva za rad, predmet rada i radna snaga. U tom smislu obuhvatili smo pet grupa pitanja, koja se odnose na: 1. obradivo zemljište u pogledu ukupnih raspoloživih površina – kako se koristi (kakve je namene) i kakvog je kvaliteta, 2. radnu snagu, tj. brojnost članova domaćinstava sa akcentom na starosnu strukturu, 3. stočarstvo, posebno krupnu stoku i njenu namenu – korišćenje, 4. posedovanje mehanizacije (sredstva za rad) i njeno korišćenje i 5. veličinu obradivih površina zasejanih osnovnim ratarskim kulturama – primenu i upotrebu veštačkog đubriva i kakvi se prosečni prinosi postižu na analiziranom području.

Navedene grupe pitanja tako su koncipirane da budu u uskoj korelacijonoj vezi, odnosno da krajnji rezultat – prinosi, odražavaju postojeće stanje u tri osnovna faktora proizvodnje.

Tablica 1

Obradivo zemljište (prosečno po domaćinstvu)

Redni broj	Selo	Obradive površine (u ha)	Broj fizički odvojenih parcela	Klasa (kvalitet) zemlje
1.	Mršelj	2,58	7,3	3—4
2.	Zlata	3,65	11,3	3—4
3.	Kondželj	2,64	4,9	3—4
4.	Donja Toponica	1,22	7,3	3—4
5.	Bulatovac	3,88	6,7	4
6.	Krnjigrad	2,30	6,5	4
7.	Tulare	2,86	5,7	4
8.	Gornja Konjuša	2,89	4,3	4
9.	Donje Kordince	3,28	12,5	4—5
10.	Klisurica	2,80	15,0	4—5
11.	Bresničić	2,54	8,3	5
12.	Belogoš	4,31	5,3	5
13.	Petrovac	3,64	9,5	4—6
14.	Reljinac	3,72	11,6	4—6
15.	Begovina	1,74	7,0	6—7
16.	Bogujevac	4,76	9,3	6—7
17.	Pasjača	3,60	6,1	6—7
18.	Tovrljane	1,58	3,3	7—8
19.	Trnov Laz	2,03	3,4	8

Obradive površine po domaćinstvu iznose prosečno 2,95 ha. Ekonomska snaga domaćinstva, posmatrano preko veličine obradivih površina, različita je i kreće se od skromnih 1,22 ha u Donjoj Toponici i 1,58 ha u Tovrljanu do 4,76 ha u Bogujevcu i 4,31 ha u Belogošu.

Iako ovakve veličine poseda ne predstavljaju optimalnu veličinu za ekono-
mičnu primenu savremene mehanizacije, ipak se može oceniti da rela-
tivno brojčano mala domaćinstva mogu organizovati rentabilnu proiz-
vodnju, ukoliko su veći kompleksi zemljišta. Ovo pod pretpostavkom da
se domaćinstvo opredeli za gajenje manjeg broja poljoprivrednih kul-
tura.

Međutim, po pravilu na našem selu sve obradive površine ne koriste se
za monokulturnu proizvodnju ili proizvodnju manjeg broja kultura, već
se po pravilu domaćinstva bave proizvodnjom većeg broja proizvoda.
Uobičajeno je u ovim krajevima da domaćinstvo podmiruje veći deo
potreba sopstvenom proizvodnjom, i to ga orijentiše većim delom na
tzv. naturalnu proizvodnju.

Najnepovoljniji pokazatelj o mogućnostima intenzivne ratarske proiz-
vodnje sadržani su u broju fizički odvojenih parcela i kvalitetu (klasi)
zemlje. U proseku svako domaćinstvo ima 7,6 fizički odvojenih parcela
ili parcela veličine 39 ari. U selu Klisurica to iznosi samo 10,5 ari, a u
Donjoj Toponici 9 ari.

Na ovakvim patuljastim parcelama nerentabilna je upotreba svake me-
hanizacije.

Kvalitet zemljišta kreće se između četvrte i šeste klase. Treće i četvrte
klase ima 47,4^o% od ukupnog broja analiziranih sela – gotovo polovina.
Te kategorije zemljišta mogu se dosta intenzivno i rentabilno koristiti za
ratarsku proizvodnju i proizvodnju industrijskog bilja.

U slabiju grupu zemljišta po kvalitetu ulazi sedam sela, i to od pete do
šeste klase. Na ovakvom zemljištu gaje se po pravilu u ovom kraju sve
ratarske i industrijske kulture i uz primenu agrotehničkih mera postižu
relativno dobri prinosi (vidi tablicu 5).

Najslabiji kvalitet zemljišta imaju Tovrljane i Trnov Laz (prosečno sedme
i osme klase) i u ovim brdskim selima postižu se najmanji prinosi.

Tablica 2

Članovi domaćinstva i njihova starosna struktura (prosečno po domaćinstvu)

Redni broj	Selo	Broj članova domaćinstva	Struktura (%)			
			Do 35 godina	Do 50 godina	Do 60 godina	Preko 60 godina
1.	Mršelj	3,4	27	40	15	18
2.	Zlata	3,0	27	17	24	32
3.	Kondželj	2,8	33	16	17	34
4.	Donjo Toponica	3,4	35	16	18	31
5.	Bulatovac	3,3	28	16	17	39
6.	Krnjigrad	2,7	7	28	22	43
7.	Tulare	2,6	28	16	18	38
8.	Gornja Konjuša	2,5	22	13	24	41
9.	Donje Kordince	3,8	42	21	21	16
10.	Klisurica	3,9	44	26	17	13
11.	Bresničić	2,7	23	16	19	42
12.	Belogoš	3,3	39	18	20	23
13.	Petrovac	2,4	18	25	21	36
14.	Reljinac	4,2	40	26	17	17
15.	Bregovina	2,1	6	22	23	49
16.	Bogujevac	2,0	5	5	52	38
17.	Pasjača	2,0	11	7	25	57
18.	Tovrljane	2,2	12	22	20	46
19.	Trnov Laz	3,1	38	11	17	34

Broj članova domaćinstava iznosi u proseku 2,9. Najpovoljniju situaciju u ljudskom faktoru imaju Reljinac (prosečno 4,2) i Klisurica (3,9). U selima gde u proseku ima oko dva člana domaćinstva, kao što su Bogujevac, Pasjača, Bregovina i Tovrljane ne može se govoriti o većoj poljoprivrednoj proizvodnji. To su uglavnom sela sa pretežno tzv. staračkim domaćinstvima. Navedena starosna struktura najrečitije govori o tome. U četiri navedena sela ima prosečno 47,5% stanovnika od preko 60 godina, odnosno gotovo je svaki drugi stanovnik nesposoban za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju. Na celom analiziranom području živi jedna trećina žitelja (34%) kojima je preko 60 godina, i to ozbiljno ukazuje na odumiranje (gašenje) mnogih domaćinstava.

Tablica 3

 Posedovanje krupne stoke i njeno korišćenje (namena)
 (u procentima po domaćinstvu)

Redni broj	Selo	Krupna stoka	Od toga		
			za obradu zemlje	za mleko i podmladak	tovljenje
1.	Mršelj	94	41	39	samo 2
2.	Zlata	72	63	7	—
3.	Kondželj	52	...	...	...
4.	Donja Toponica	59	39	27	—
5.	Bulačovac	88	22	68	samo 1
6.	Krnjigrad	100	100	—	—
7.	Tulare	48	20	26	21
8.	Gornja Konjuša	52	—	52	—
9.	Donje Kordince	85	—	85	samo 1
10.	Klisurica	59	38	33	samo 2
11.	Bresničić	65	...	63	—
12.	Belogoš	83	50	38	18
13.	Petrovac	87	86	—	5
14.	Reljinac	89	55	51	19
15.	Bregovin	81	39	1	—
16.	Bogujevac	73	45	45	samo 8
17.	Pasjača	71	58	19	23
18.	Tovrljane	88	82	44	samo 8
19.	Trnov Laz	89	85	41	samo 3

Sadašnje stanje posedovanja stoke u topličkim domaćinstvima ne razlikuje se od stanja u drugim krajevima. Iako postoje povoljni prirodni uslovi, stočarstvo je slabo razvijeno. Takvom stanju doprinose uglavnom dva razloga: prvo, nedovoljan broj članova domaćinstva u tzv. radnom dobu, i drugo: nepovoljni tržišni uslovi za ovu poljoprivrednu granu u jednom dužem vremenskom periodu. Stajski razvoj krupnog stočarstva upotrebom skupih koncentrata nije se pokazao rentabilnim u našim uslovima.

U analiziranom području u nekim selima čak je svako drugo domaćinstvo bez krupne stoke, kao što je slučaj u Tularu (48%), Kondželju (52%) i Gornjoj Konjuši (52%). U nekim je selima u ovom resursu stanje povoljno, kao u Krnjemgradu (100%) i Mršelju (94%).

Proizvodnja za tržište koja se ogleda u gajenju tovljenika očitо govori da stočarstvo u ovom kraju doživljava krizu. U devetnaest anketiranih sela zabeležili smo samo 103 tovljenika ili u proseku 5,4 u svakom selu. Nešto veći broj tovljenika imaju sledeća sela: Reljinac (31), Petrovac (14), Tulare (13) i Pasjača (13). Sela bez tovljenika su: Zlata, Donja Toponica, Krnjigrad, gornja Konjuša, Bresničić i Bregovina.

Tablica 4

Posjedovanje mehanizacije (u procentima po domaćinstvu)

Redni broj	Selo	Mehanizacija			
		Traktor	Kombajn	Priključne mašine	Motokultivator
1.	Mršelj	45	samo 2	39	53
2.	Zlata	22	samo 2	18	11
3.	Kondželj	20	samo 1	14	22
4.	Donja Toponica	15	samo 2	12	29
5.	Bulatovac	42	samo 2	70	38
6.	Krnjigrad	41	—	36	68
7.	Tulare	24	samo 2	22	29
8.	Gornja Konjuša	40	samo 1	40	40
9.	Donje Kordince	54	samo 1	54	87
10.	Klisurica	36	samo 1	38	73
11.	Bresničić	20	samo 2	20	15
12.	Belogoš	43	—	43	43
13.	Petrovac	31	—	30	69
14.	Reljinac	63	8	41	48
15.	Bregovina	samo 1	samo 1	samo 1	51
16.	Bogujevac	27	—	18	36
17.	Pasjača	10	—	10	10
18.	Tovrljane	0,1	—	0,1	0,2
19.	Trnov Laz	37	—	30	26

Mehanizacija posmatrana po broju traktora prodrla je i u topličkim selima iako u znatno manjem obimu u poređenju sa drugim krajevima. Ovakvo stanje relativno je zadovoljavajuće s obzirom na konfiguraciju reljefa, odnosno plodnost zemljišta.

U svakom drugom selu preko 30% domaćinstava raspolaže traktorom. Ovome treba dodati da u sličnom procentu sela domaćinstva raspolažu sa 74% motokultivatorima. Sa ovim poljoprivrednim mašinama domaćinstva za sada uglavnom uspevaju da obrade zemlju. Po našoj proceni neobrađeno je oko 12% zemljišta, što je karakteristična pojava za sve krajeve zemlje.

Asortiman priključnih mašina vrlo je siromašan i uglavnom se odnosi na plugove, drljače i slično.

Najpovoljnije je stanje mehanizovanosti poljoprivrede u selima Reljinac (63%), Donje Kordince (54%) i Mršelj (45%). Sa najmanje mehanizacije zemlju obrađuje Bregovina gde od 31 domaćinstva samo jedno ima traktor i Tovrljane (0,1%).

Žitarice su zasejane na preko polovine obradivih površina. Ostale površine (42,1%) koriste se za vinograde, voćnjake, bašte, livade i gajenje industrijskih kultura, pre svega duvana. Tek u novije vreme počinje gajenje suncokreta i šećerne repe.

Zastupljene su uglavnom osnovne ratarske kulture: pšenica i kukuruz, i to na približno istim površinama (prosečno po domaćinstvu 0,89 ili 0,83 ha). Ako prosečne zasejane površine podelimo sa prosečnim brojem parcela (7,6) vidi se da je proizvodnja na analiziranom području na patuljastim parcelama i to kod pšenice na 11,7 ari i kod kukuruza na 10,9 ari. Najpovoljnije je stanje veličine zasejanih parcela pšenicom i kukuruzom u selima Zlata (1,20 odnosno 1,42 ha), Gornja Konjuša (1,21 odnosno 1,03) i Bulatovac (1,12 odnosno 1,08 ha).

Osnovne ratarske kulture gaje se na najmanjim površinama u Bogujevcu (0,29 odnosno 0,25 ha), u Tovrljanu (0,60 odnosno 0,47) i Krnjem gradu (0,65 odnosno 0,61 ha).

Tablica 5

Površine pod osnovnim žitaricama, veštačko đubrivo i prinosi u 1988 (prosečno po domaćinstvu)

Redni broj	Selo	Zasejane površine u ha			Upotrebjeno veštačko đubrivo kg/ha		Ostvareni prinosi kg/ha	
		Ukupno	Pšenica	Kukuruz	Pšenica	Kukuruz	Pšenica	Kukuruz
1.	Mršelj	1,44	0,74	0,70	357	237	2.677	3.395
2.	Zlata	2,62	1,20	1,42	344	325	2.283	2.658
3.	Kondželj	1,74	0,99	0,75	283	171	2.906	3.423
4.	Donja Toponica	1,19	0,67	0,52	267	210	2.546	2.798
5.	Bulatovac	2,20	1,12	1,08	606	552	3.820	4.730
6.	Krnjigrad	1,26	0,65	0,61	339	302	2.750	3.050
7.	Tulare	1,95	1,06	0,89	220	232	2.816	4.712
8.	Gornja Konjuša	2,24	1,21	1,03	295	195	2.739	3.395
9.	Donje Kordince	1,76	0,87	0,89	251	233	2.376	3.141
10.	Klisurica	1,62	0,80	0,82	179	156	1.886	2.541
11.	Bresničić	1,98	1,12	0,86	400	200	3.829	3.078
12.	Belogoš	2,14	1,07	1,07	606	572	3.437	4.737
13.	Petrovac	2,12	1,09	1,03	561	558	3.597	4.606
14.	Reljinac	2,15	0,92	1,23	568	560	3.348	4.447
15.	Bregovina	1,18	0,52	0,66	134	162	986	1.933
16.	Bogujevac	0,54	0,29	0,25	75	50	1.725	1.364
17.	Pasjača	...	1,13	...	266	...	1.300	...
18.	Tovrljane	1,07	0,60	0,47	208	116	1.845	1.295
19.	Trnov Laz	1,64	0,93	0,71	226	185	1.936	1.675

Upotreba veštačkog đubriva na anketiranom području relativno je dobra u poređenju sa prosekom u Jugoslaviji. Kod pšenice prosečno je po hektaru upotrebjeno 326 kg, a kod kukuruza 279 kg ili prosečno za obe kulture 303 kg po hektaru. U Jugoslaviji je u 1986. upotrebjeno veštačko đubrivo prosečno na individualnom sektoru 196 kg po hektaru, odnosno ukupno na društvenome i individualnom sektoru 259 kg po hektaru (3). Upoređeno sa individualnim sektorom u Jugoslaviji u Toplici se prosečno sa 107 kg/ha više upotrebljava veštačko đubrivo, što nije zanemarljiva količina. Svakako da ovo utiče na ostvarenje većih prinosa.

Pojedinačno posmatrano, u topličkim je selima upotreba veštačkog đubriva različita i kreće se od 606 kg/ha kod pšenice u Bulatovcu i Belogošu do izrazito malih količina u Bogujevcu (75 kg). Kod kukuruza upotrebjeno je nešto manje veštačkog đubriva.

U 1986. ostvareni su relativno zadovoljavajući prinosi kod pšenice (2.569 kg po hektaru), dok su kod kukuruza prinosi bili nešto manji (3.165 kg/ha). Ovakav zaključak izvodimo upoređujući prinose Toplice sa prinosima SR Srbije bez pokrajina, ostvaren prinos kod pšenice od 2.900 kg/ha, a kod kukuruza 4.600 kg/ha. (4).

izvori:

- (1) **Opštine u SR Srbiji, statistički podaci**, Beograd: Republički zavod za statistiku, 1986.
- (2) **Statistički kalendar Jugoslavije za 1987. godinu**, Beograd: SZS, str. 73.
- (3) **Ibidem**, str. 73.
- (4) **Ibidem**, str. 75.